

УДК 327.56(5–15)

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.2\(46\).226605](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.2(46).226605)

ЗАСТОСУВАННЯ ІДЕЙ НЕОРЕАЛІЗМУ ТА НЕОЛІБЕРАЛЬНОГО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ЯДЕРНІЙ ПОЛІТИЦІ ІРАНУ

Гергієва В. О.,

аспірантка кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

провідний фахівець Центру міжнародних досліджень

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

молодший науковий співробітник

Одеського центру з питань нерозповсюдження

ORCID ID: 0000-0002-1658-3189

Стаття розглядає дві антагоністичні теорії міжнародних відносин – неореалізм та неоліберальний інституціоналізм на прикладі ядерної політики Ірану. Автор порівнює підходи неореалістів та неоліберальних інституціоналістів до проблеми ядерного розповсюдження й аналізує, як ці підходи можуть пояснити еволюцію воєнної ядерної програми Ірану. Іран – це країна, яка має значні енергетичні ресурси, а саме займає друге місце після Саудівської Аравії за обсягом запасів нафти і друге – за обсягом запасів природного газу після Росії; також Іран має унікальне географічне положення в таких регіонах, як Персидський залив та регіон Близького Сходу. Також політика Ірану формується на основі шиїтського напрямку ісламу, що вже відрізняє цю країну, враховуючи особливі несприятливі історичні умови, за яких формувалася шиїтська течія ісламу, та події Ісламської революції в Ірані 1979 року та ірано-іракської війни 1980–1988 рр., коли Іран зіткнувся з Іраком та використанням хімічної зброї сам на сам. Той факт, що не було міжнародної реакції на використання Іраком хімічної зброї, посилив відчуття ізоляції Ірану. Цей досвід, безумовно, відпечатався в іранській національній психіці та викликав ще більш глибоку недовіру до міжнародних договорів про контроль над озброєннями. Відносини США та Ірану вкрай напружені та нестабільні, залежать від Адміністрації США та політичної ситуації в Ірані, адже Іран традиційно маневрує між радикальними консерваторами та більш поміркованими політиками. Вибори США 2020 та вибори в Ірані 2021 р. стануть важливим етапом подальшого розвитку відносин та визначать долю Спільного всеосяжного плану дій (СВПД). У статті досліджується, наскільки теоретичні міркування прихильників теорій неореалізму та неоліберального інституціоналізму знайшли відображення у практичній ядерній політиці Ірану, і який вплив ці дві теорії можуть мати на подальше формування ядерної стратегії іранського керівництва в майбутньому.

Ключові слова: теорія міжнародних відносин, неореалізм, неоліберальний інституціоналізм, ядерна політика Ірану, СВПД, режим ДНЯЗ, МАГАТЕ.

Постановка проблеми. Іранська ядерна програма є однією з найсерйозніших міжнародних проблем у XXI столітті. Для вирішення непростой практичної проблеми іранської ядерної програми використовується в тому числі й теоретичне обґрунтування. Ядерна політика Ірану може бути добре пояснена через призму двох теорій міжнародних відносин – неореалізму та неоліберального інституціоналізму. Як вбачається, міркування обох цих теорій міжнародних відносин впливали на практичну політику іранського керівництва в ядерній сфері за останні чотири десятиліття (з початку 1980-х до початку 2020-х рр.). Різні президенти Ірану надавали перевагу різним моделям ядерної політики, дехто з них діяв відповідно до логіки неореалізму, дехто керувався логікою неоліберального інституціоналізму, а інколи мало місце переплетення ключових елементів обох теорій у практичній ядерній політиці Ірану. Дана стаття розглядає взаємовідношення практичної політики Ірану в ядерній сфері з теоретичними висновками неореалізму та неоліберального інституціоналізму й обґрунтовує логіку іранської ядерної політики цими двома теоріями, які вбачаються найбільш підходящими для пояснення мотивів проведення ядерної програми Ірану. Проблема вирішення питання ядерної програми

Ірану крізь призму теорій неореалізму та неоліберального інституціоналізму пов'язана з такими науковими та практичними завданнями, як:

– пояснення мотивів іранської ядерної політики, що важливо для розуміння того, як поводитися по відношенню до Ірану;

– розроблення прогнозу подальшого ймовірного розвитку ядерної програми Ірану, враховуючи теоретичні напрацювання.

Тематика теорій ядерного нерозповсюдження та іранської ядерної програми знайшла широке відображення в зарубіжній науковій літературі й меншою мірою у вітчизняних дослідженнях. Для цілей даного дослідження вивчену наукову літературу доцільно згрупувати в такі групи:

1. Наукові праці класиків і засновників неореалізму (К. Уолц, Дж. Міршеймер, Р. Беттс).

2. Праці прибічників теорії неоліберального інституціоналізму (Р. Кейхан, Р. Янг, А. Шмідт, Г. Мюллер).

3. Загальнотеоретичні дослідження, в яких порівнювалися різні теорії міжнародних відносин та їх трактування причин ядерного розповсюдження (К. Тарасов, А. Бакланов, Р. Вольф, Г. Хельман).

4. Роботи, присвячені практичним аспектам ядерної політики Ірану (Р. Літвак, Е. Геранмайе, Д. Олбрайт, В. Сажин, Ю. Свешнікова).

Крім вищезгаданих іноземних учених, проблематика як теорій ядерного розповсюдження, так і їх відображення в ядерній політиці Ірану була висвітлена в роботах таких українських вчених, як П. Сіновець, С. Галака, Г. Перепелиця, О. Чебан.

Мета статті – з'ясувати взаємовідношення практичної ядерної політики Ірану з теоретичними напрацюваннями неореалізму та неоліберального інституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Існує кілька теорій міжнародних відносин, які по-різному пояснюють мотиви набуття державами ядерної зброї. У даній статті увагу зосереджено на двох із них, які, як убачається, найкраще пояснюють мотивацію ядерної політики Ірану, а саме неореалізму та неоліберального інституціоналізму. Суть неореалізму полягає у фокусуванні на зовнішніх безпекових факторах впливу на політику держави. Причини набуття державами ядерної зброї неореалісти пояснюють наявністю факторів зовнішньої загрози безпеки державі, які неминуче змушують її керівництво розвивати воєнну ядерну програму, щоб потім ядерна зброя нейтралізувала виклики національній безпеці [1, с. 149]. Особливо потужним чинником впливу на рішення держави набуття ядерну зброю може стати той факт, що її безпеці загрожує інша держава, яка вже володіє ядерною зброєю [2]. Один з основоположників неореалізму Кеннет Уолц пояснював іранську ядерну політику так: Іран, відчуючи загрозу з боку таких ядерних держав, як США та Ізраїль, був змушений також розвивати ядерну зброю з метою знизити рівень цієї загрози. Неореалісти вважали ядерне розповсюдження позитивним явищем, і сам К. Уолц намагався довести в одній зі своїх статей, що набуття Іраном ядерної зброї покращило б регіональну безпеку на Близькому Сході та зміцнило міжнародну стабільність загалом [3].

Неоліберальний інституціоналізм, на відміну від неореалізму, описує ядерне розповсюдження як небезпечне і вкрай небажане явище у світовій політиці та пояснює логіку ядерної політики держав впливом міжнародних інституцій, які створюють такі обов'язкові для виконання міжнародні норми, що держави змушені їм підкорятися, в тому числі й відмовлятися від планів набуття ядерної зброї [4, с. 163]. Той факт, що дев'ять держав набули ядерну зброю, неоліберальні інституціоналісти пояснюють недостатньою розвиненістю норм міжнародного права та відповідних інституцій, метою діяльності яких було стримування розповсюдження ядерної зброї (наприклад, Міжнародної агенції з атомної енергії, або МАГАТЕ) [5, с. 253]. Те, що Іран, попри розвиток ядерної програми, так і не набув ядерну зброю, неоліберальні інституціоналісти пояснюють посиленням норм міжнародного права, регламентованих Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), та збільшенням впливу міжнародних інституцій, які стежать за дотриманням міжнародних норм нерозповсюдження (таких як МАГАТЕ) [6, с. 106].

Таким чином, виходячи з положень неореалізму та неоліберального інституціоналізму, маємо два варіанти пояснення ядерної історії та сучасної ядерної політики Ірану. Спочатку розглянемо той варіант, який обґрунтовують неореалісти.

Згідно з логікою неореалістів, Іран розпочав свою воєнну ядерну програму, керуючись мотивами підвищення своєї безпеки та захисту держави від зовнішніх загроз. У 1980 році Іран розпочав затяжну війну з Іраком, яка стала великим викликом безпеці новоствореної Ісламської Республіки Іран (ІРІ), сформованої в ході революції в 1979 році. Впродовж війни Ірак навіть застосував хімічну зброю проти Ірану [7, с. 44], і були відомості, що Ірак таємно розробляє й інші види зброї масового ураження, зокрема ядерну зброю [8]. Крім того, в той час як новостворена ІРІ фактично перебувала в міжнародній ізоляції і мала напружені відносини як з обома тодішніми супердержавами (США та СРСР), так і з країнами Руху неприєднання [9], Ірак користувався широкою підтримкою різних

держав [10], які активно постачали йому озброєння та військових фахівців [11, с. 201]. Опинившись у такій скрутній ситуації, іранське керівництво в першій половині 1980-х років прийняло рішення розвивати військову ядерну програму [12].

У 1990-х роках таємне розроблення ядерної зброї в Ірану продовжилось, оскільки іранські лідери, керуючись підходами неореалізму, продовжували остерігатися загрози з боку США та Ізраїлю, особливо враховуючи прийняту адміністрацією президента Білла Клінтона у 1994 році доктрину «подвійного стримування» Іраку та Ірану, які оголошувалися головними ворогами США на Близькому Сході [13, с. 106].

Логікою неореалістів, судячи з усього, керувався й іранський президент Махмуд Ахмадінежад, який впродовж свого правління у 2005–2013 роках зробив ставку на конфронтацію з країнами Заходу та опору на військову силу і ядерну програму [14]. У 2005–2008 роках адміністрація американського президента Джорджа Буша всерйоз обговорювала ймовірність військової операції проти Ірану [15], покликаної зупинити його ядерну програму, й такі дискусії могли тільки захопити іранське керівництво до продовження ядерної програми задля протидії зовнішнім загрозам безпеці країни. Дана ядерна політика Ірану знову ж таки відповідала логіці неореалізму. Наприкінці правління президента Махмуда Ахмадінежада в 2013 році Іран, за оцінками експертів, підійшов дуже близько до порогу набуття ядерної зброї, і для створення ядерної бомби в той час Ірану знадобилося б, за різними оцінками, від кількох місяців до кількох тижнів [16].

У 2013 році до влади в Ірані прийшов новий президент Хасан Рухані, команда якого з дозволу верховного лідера країни аятоли Хаменеї розпочала мирні переговори з міжнародною спільнотою щодо врегулювання проблеми іранської ядерної програми й пішла на поступки в цьому питанні. Унаслідок цих переговорів Іран підписав спочатку тимчасову угоду з країнами шістки (п'ять постійних членів Ради Безпеки ООН (Великобританія, Китай, Росія, США та Франція) плюс Німеччина) у листопаді 2013 року [17], а потім у липні 2015 року уклав остаточну ядерну угоду, яка отримала назву Спільний всебічний план дій (СВПД) [18]. Тимчасова ядерна угода 2013 року та СВПД 2015 року обмежили іранську ядерну програму, сприяли збільшенню її прозорості та контрольованості і знизили ризик набуття Іраном ядерної зброї.

Таку відмову від імовірного попереднього курсу на набуття ядерної зброї також можна пояснити логікою неореалізму. У 2013 році Іран мав нагоду перекопатися в тому, що США не є для нього реальною військовою загрозою після того, як президент Барак Обама спочатку пригрозив режиму Башара Асада в Сирії війною за застосування хімічної зброї, а потім, незважаючи на репутаційні та іміджеві втрати, відступився від своєї обіцянки і за посередництва Росії пішов на мирне врегулювання, домовившись із Сирією про знищення її хімічної зброї [19]. Ця подія могла показати Ірану, що США справді налаштовані на діалог з ворожими режимами і з Вашингтоном варто домовлятися. За даними видання «Бізнес-інсайдер», саме бажання заспокоїти союзний сирійському режиму Башара Асада Іран та не допустити його виходу з переговорів з ядерного питання могло бути однією з головних причин того, що американський президент вирішив відмовитися від воєнної кампанії в Сирії [20]. Таким чином, у 2013 році іранське керівництво могло дійти висновку, що безпеці країни не загрожує війна з ядерною державою, що безпека ІРІ може бути гарантована і без ядерної зброї, і тому рішення Ірану піти на поступки в ядерному питанні також у цілому відповідає логіці неореалізму.

З приходом до влади у США Дональда Трампа у 2017 році відносини Тегерану та Вашингтону знову загострилися. США вийшли зі СВПД у травні 2018 р. і почали відновлювати економічні санкції проти Ірану, останній у відповідь на це також вийшов зі СВПД у травні 2019 р. і почав нарощувати запаси високозбагаченого урану всупереч положенням ядерної угоди [21]. Втім, говорити про те, що Іран збирається набувати ядерну зброю, зарано, і досі, навіть попри зростаючу загрозу воєнного зіткнення зі США, Іран не став здійснювати кроки, які могли би свідчити про його наміри стати ядерною державою. Наприклад, Іран збільшив рівень збагачення урану, але довів його лише до 4,5%, що є досить низьким показником і дуже далеким від 90% збагачення, яке необхідне для виробництва ядерної бомби [22].

Як вбачається, така відмова Ірану від набуття ядерної зброї на тлі войовничої риторики президента Трампа суперечить логіці неореалізму, особливо після того, як США 3 січня 2020 року вдалися до вкрай провокаційного кроку, організувавши вбивство високопоставленого іранського генерала Касема Солеймані [23], у відповідь на що Іран був змушений відреагувати завданням ракетних ударів по американській базі в Іраку [24]. Ці події як ніколи раніше наблизили США та Іран до війни, хоча, як і у вищезгаданому випадку із Сирією у 2013 році, американська адміністрація в січні 2020 року вирішила знехтувати іміджевими та репутаційними втратами і не розпочинати ризиковану і дорогу воєнну кампанію. Тим не менше, на відміну від 2013 року, у 2020 р. сторони вже обмінялися ударами, причому в конфлікт був утягнутий безпосередньо сам Іран, а не його союзники. Тому в січні 2020 р. Тегеран отримав нагоду наочно перекопатися, що йому може загрозувати війна з ядерною наддер-

жавою, в якій ризиковано спиратися лише на іранські конвенційні озброєння. Отже, мав місце класичний випадок, коли згідно з логікою неореалістів країні слід набувати ядерну зброю.

Однак поведінка Ірану демонструє протилежне. Хоча Іран і збільшив кількість запасів збагаченого урану, однак збагачує він його лише до 4,5% і не поспішає збагачувати його до збройового рівня в 90%, у чому регулярно можуть переконуватися інспектори МАГАТЕ, які попри виходу Ірану з СВПД продовжують користуватися можливістю відвідувати всі іранські ядерні об'єкти [25]. Той факт, що Іран не обмежив доступ інспекторів МАГАТЕ на свою територію, як це він робив за часів президентства М. Ахмадінежада [26], сприяє збільшенню прозорості іранської ядерної програми і робить практично неможливим таємне розроблення ядерної зброї, що знову ж таки свідчить про відсутність в Ірану намірів розробляти ядерну зброю, принаймні на даному етапі.

Таким чином, логіка неореалістів досить непогано пояснює мотивацію ядерної політики Ірану до 2017 року, однак вона не здатна переконливо пояснити причини відмови Ірану від спроб набути ядерну зброю в період президентства Дональда Трампа. Тому варто розглянути теорію неоліберального інституціоналізму, яка, як убачається, здатна краще пояснити ті моменти ядерної історії, які не вписуються в логіку теорії неореалізму.

Суть теорії неоліберального інституціоналізму полягає в припущенні того, що держави набувають ядерну зброю тільки тоді, коли відчувають слабкість міжнародних інституцій, які борються з ядерним нерозповсюдженням [27, с. 133]. До таких інституцій можна віднести МАГАТЕ, Раду Безпеки ООН, певною мірою ЄС та НАТО, а також міжнародні ініціативи, які об'єднали держави в спільних зусиллях протидії ядерному нерозповсюдженню, такі як Глобальне партнерство з протидії ядерному розповсюдженню, Глобальна ініціатива з боротьби з актами ядерного тероризму, Ініціатива з боротьби з нерозповсюдженням та інші подібні механізми міжнародної співпраці, які зміцнюють режим Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). На думку неоліберальних інституціоналістів, у глобалізованому світі позитивна роль міжнародних інституцій зростає, в тому числі й тому, що збільшуватимуться їхні практичні можливості завадити неядерним державам зайнятися створенням ядерної зброї [28, с. 32]. Тому згідно з теорією неоліберального інституціоналізму з плином часу кількість бажаючих поповнити ядерний клуб під впливом інституцій неухильно зменшуватиметься, і нові ядерні держави зможуть з'явитися лише в тому випадку, якщо раптом ослабнуть міжнародні інституції [29, с. 5].

За логікою неоліберальних інституціоналістів, Іран розпочав воєнну ядерну програму в той час, коли міжнародні інституції з протидії ядерному розповсюдженню ще не були настільки сильними, щоб завадити Тегерану намагатися виробити ядерну зброю. Деякі неоліберальні інституціоналісти [30, с. 74] вказують на те, що всі воєнні ядерні програми країн розпочалися в період до приблизно 1985 року, коли вплив міжнародних інституцій ще не був достатньо сильним. З кінця 1980-х років дотепер жодна країна не розпочинала воєнну ядерну програму, оскільки режим ядерного нерозповсюдження та підтримуючі його інституції зміцніли настільки, що набувати ядерну зброю стало занадто ризиковано і важко. З таким твердженням неоліберальних інституціоналістів доводиться погодитися, адже після того, як на початку 1990-х років ядерної зброї позбулися Південно-Африканська Республіка, Україна, Білорусь та Казахстан, у світі залишилися лише воєнні ядерні програми тих країн, що розпочали їх у розпал холодної війни. Це програми дев'яти країн, які на даний момент володіють ядерною зброєю, а також Іраку, Ірану, Лівії та Сирії. А сьогодні з неядерних країн лише Іран всерйоз розглядається як потенційний кандидат на вступ до ядерного клубу, тобто з плином часу кількість воєнних ядерних програм у світі неухильно зменшується. Те, що Іран поки так і не став членом ядерного клубу і не проявляє готовності ним стати, також можна вважати заслугою міжнародних інституцій.

Таким чином, той факт, що Іран розпочав таємну воєнну ядерну програму на початку 1980-х років, а потім її продовжував, з точки зору неоліберального інституціоналізму можна пояснити тим, що міжнародні інституції з протидії розповсюдженню тоді ще були недостатньо міцними. Всерйоз підозрювати Іран в намаганнях набути ядерну зброю міжнародна спільнота почала лише у 2002 році після того, як іранські опозиціонери надали відповідні секретні дані [31], а міжнародний тиск на Іран розпочався лише після приходу до влади президента Махмуда Ахмадінежада у 2005 році. Президент Ахмадінежад проводив безкомпромісну ядерну політику і фактично кинув виклик міжнародним інституціям, які захищали режим нерозповсюдження. У відповідь Іран отримав міжнародні економічні санкції, які ставали дедалі жорсткішими і більш руйнівними для іранської економіки та її провідного нафтогазового сектору [32]. У підсумку, восьмирічна історія (2005–2013 рр.) протистояння Ірану та міжнародних інституцій закінчилася перемогою останніх, оскільки Іран під економічним та політичним тиском міжнародної спільноти був змушений піти на поступки в ядерному питанні. Підписання ядерної угоди, яка зобов'язала Тегеран обмежити свою ядерну діяльність та поставити її під суворий міжнародний контроль, можна вважати тріумфом теорії неоліберального

інституціоналізму [33, с. 131], оскільки міжнародна спільнота, використовуючи інструменти Ради Безпеки ООН, МАГАТЕ, а також ЄС, НАТО та інших інституцій, зуміла примусити Іран відмовитися від військової ядерної програми та ще й зробила це без застосування небезпечного силового сценарію. Таким чином, попри негативний досвід країн, що раніше відмовилися від воєнних ядерних програм, а потім зіткнулися з іноземними воєнними формуваннями на своїй території (Лівія та Україна), міжнародні інституції продовжують зберігати досить позитивний вплив на ядерне нерозповсюдження, а підходи неореалізму не здобули такого широкого використання в міжнародній політиці, як цього можна було сподіватися, хоча через агресивні дії Росії в Україні та на Близькому Сході, безумовно відбулося відродження концепцій неореалізму. Але поки вдалося уникнути сценарію появи багатьох нових ядерних держав, як проорокували неореалісти. У тому, що попри кризові явища у світовій політиці неядерні держави, в тому числі Іран, поки не намагаються набути ядерну зброю, є, як вбачається, заслуга міжнародних інституцій і норм міжнародного права, а тому теорія неоліберального інституціоналізму, так само як і неореалізм, не втрачає актуальності.

Після виходу США, а потім й Ірану, зі СВПД Тегеран, як уже зазначалося, тим не менше не вдається до провокаційних кроків, які могли б продемонструвати його готовність до набуття ядерної зброї. Як вбачається, Іран не йде на радикальне збільшення відсотка збагачуваного ним урану, насамперед через побоювання негативної реакції міжнародних інституцій, таких як ЄС, а також Рада Безпеки ООН. Хоча Іран підтримує досить хороші відносини з двома постійними членами РБ ООН (Росією та Китаєм) [34, с. 63], тим не менше, він пам'ятає, як Китай та Росія підтримали резолюцію РБ ООН № 1929 про економічні санкції проти Тегерану у 2010 році [35]. Китай і Росія не зацікавлені в набутті Іраном ядерної зброї, і, як показало їх голосування за резолюцію № 1929, у випадку, коли іранська ядерна програма заходить надто далеко, вони також готові до санкцій проти Ірану попри хороші відносини з ним і підтримку його антиамериканського курсу. Тому, як вбачається, Іран не наважиться вдруге провокувати дружні до нього великі держави до санкцій і не здійснюватиме в найближчому майбутньому радикальних кроків, які свідчитимуть про його намір набути ядерну зброю.

Така політика відмови від планів набуття ядерної зброї вигідна Ірану ще й тому, що вона дозволяє підтримувати розкол серед країн Заходу, адже країни ЄС, спостерігаючи за тим, як поки що Іран утримується від наближення до так званого ядерного порогу, продовжують критикувати політику американської адміністрації Дональда Трампа [36], яка першою почала руйнування ядерної угоди з Іраном, попри те, що Іран не порушував її положень [37].

Таким чином, фактор міжнародних інституцій (насамперед таких як Рада Безпеки ООН та ЄС) продовжує здійснювати стримуючий вплив на ядерну політику Ірану. Водночас слід визнати, що суперечлива політика американського президента Дональда Трампа щодо Ірану та інших пов'язаних з нерозповсюдженням питань багато в чому підірвала єдність та ефективність таких міжнародних інституцій, як РБ ООН, ЄС та НАТО, які, на прикладі того ж Ірану, ще нещодавно демонстрували свою здатність позитивно впливати на режим ядерного нерозповсюдження. Політика президента Дональда Трампа, так само як і його російського колеги Володимира Путіна, змушує країни дедалі більше замислюватися над можливостями проведення політики в дусі неореалізму, а не неоліберального інституціоналізму. Адже в умовах ослаблення євроатлантичної солідарності та відмови президента Трампа надавати достатньо уваги безпеці європейських союзників США по НАТО, навіть демократичні європейські неядерні країни рано чи пізно можуть замислитися про створення ядерної зброї, як це рекомендують неореалісти, особливо якщо зростає загроза з боку Росії. На цьому тлі режим нерозповсюдження і підтримуючі його інституції можуть ослабнути, і це дасть сигнал іранському керівництву про те, що воно також може перейти до неореалістичних методів ведення політики й відновити воєнну ядерну програму. Ймовірність такого сценарію зростає на тлі посилення позицій радикальних консерваторів у Ірані, зокрема тих, які пов'язані з воєнізованою структурою Корпусу стражів ісламської революції (КСІР), яка традиційно підтримує неореалістичні способи ведення зовнішньої політики та завжди робить акцент на воєнній безпеці, а також ракетно-ядерній програмі [38, с. 255].

Верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї впродовж свого більш ніж тридцятилітнього правління традиційно маневрує між радикальними консерваторами та більш поміркованими політиками (так званими реформістами) або, можна навіть сказати, між прихильниками неореалістичного підходу до зовнішньої політики та їхніми опонентами-реформістами, що здебільшого мислять категоріями неоліберального інституціоналізму, оскільки реформісти бажать більшої відкритості для економіки Ірану та її більшої інтегрованості в глобальний ринок, що автоматично означає відмову від військової ядерної програми та конфронтаційного зовнішньополітичного курсу [39]. На даний момент аятола Хаменеї більш схильний підтримати саме радикальних консерваторів, які завжди ставилися до нього дуже лояльно і які за його підтримки вже здобули перемогу на парламентських виборах у лютому 2020 року [40], а тепер готуються виграти наступні президентські вибори та замінити помірковану команду президента Хасана Рухані, термін повноважень якого спливає влітку 2021 року [41].

Глобальна рецесія, викликана пандемією коронавірусу, може тільки посприяти переходу Ірану від інституціоналістських до неореалістичних підходів у зовнішній політиці, адже на тлі економічних труднощів, від яких страждає тепер не тільки Іран, а й цілий світ, ефект від введення чи скасування санкцій проти Ірану буде малопомітний. А це означає, що якщо Іран вирішить взяти курс на набуття ядерної зброї, то міжнародні інституції не зможуть так само ефективно впливати на нього економічними санкціями, як це було у 2010–2013 роках.

Як убачається, найближчими роками, незалежно від того, хто виграє президентські вибори в Ірані у 2021 році, і кого вирішить підтримати аятола Хаменеї, Іран продовжуватиме вже традиційну для нього політику балансування між підходами неореалізму і неоліберального інституціоналізму, оскільки така політика поки є для Ірану найбільш вигідною.

Висновки. Як теорія неореалізму, так і теорія неоліберального інституціоналізму не втрачають актуальності сьогодні. Хоча ці теорії багато в чому суперечать одна одній, але у той час, коли вся світова політика в цілому і зовнішня політика Ірану проводиться в досить суперечливих умовах, обидві теорії можуть використовувати для пояснення різних аспектів іранської ядерної програми. Теорія неореалізму добре пояснює ядерну історію Ірану в період до 2017 р. Теорія неоліберального інституціоналізму особливо ефективно пояснює, чому Іран пішов на підписання СВПД і не розпочав курс на набуття ядерної зброї навіть після свого виходу з цієї ядерної угоди. Однак конфронтаційна зовнішня політика президентів Дональда Трампа та Володимира Путіна багато в чому призводить до суттєвого послаблення тих інституцій, які зуміли змусити Іран піти на обмеження ядерної програми (насамперед РБ ООН, ЄС та НАТО). У цих умовах в Ірані посилюються консервативні політичні сили, які традиційно виступають за застосування неореалістичних підходів у зовнішній політиці й опору на розбудову армії та ракетно-ядерної програми.

Однак, як вбачається, незалежно від результатів майбутніх виборів президента Ірану у 2021 році, а також незалежно від наслідків виборів президента США у 2020 році Іран найближчим часом проводитиме ту політику, яка поки була йому найвигіднішою – балансування між неореалістичними та інституціоналістськими підходами. Багато чого залежатиме від того, яку політику проводитимуть США після президентських виборів і того, чи зможуть вони зміцнити єдність міжнародних інституцій, які зробили ядерну угоду з Іраном реальною. Можливо, єдиний консолідований курс таких інституцій, як РБ ООН, МАГАТЕ, НАТО та ЄС, на повернення до СВПД (звісно, за умови, що обраний на виборах 2020 року президент США та його адміністрація підтримають цей курс) міг би посприяти поверненню Ірану до політики в дусі неоліберального інституціоналізму та його відмові від планів набуття ядерної зброї, принаймні в короткостроковій та середньостроковій перспективі.

Herhiieva V. Application of the ideas of neorealism and neoliberal institutionalism in Iranian nuclear policy

The article examines two antagonistic theories of international relations – neorealism and neoliberal institutionalism using the case of Iran's nuclear policy. The author compares the approaches of neorealists and neoliberal institutionalists to the problem of nuclear proliferation and analyzes how these approaches can explain the evolution of Iran's military nuclear program. Iran is a country with significant energy resources, namely second place after Saudi Arabia in terms of oil reserves and second in terms of natural gas reserves after Russia; Iran also has a unique geographical location in such regions as the Persian Gulf and the Middle East. Also, a certain policy of Iran is formed on the basis of the Shiite branch of Islam, which already distinguishes this country, given the particularly unfavorable historical conditions under which the Shiite Islam was formed and the events of the Islamic Revolution in Iran in 1979 and the Iran-Iraq War of 1980–1988, when Iran faced Iraq alone and use of chemical weapons by Iraq, which deepened Iranian isolation thoughts. The fact that there has been no international response to Iraq's use of chemical weapons has heightened Iran's sense of isolation. This experience was certainly imprinted in the Iranian national psyche and caused even greater distrust in international arms control treaties. Relations with the United States in Iran are extremely tense and unstable, depending on the US administration and the political situation in Iran, as Iran has traditionally maneuvered between radical conservatives and more moderate politicians. The US elections in 2020 and the elections in Iran in 2021 will be an important stage in the further development of relations and the fate of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA). The article examines the extent to which the theoretical considerations of proponents of theories of neorealism and neoliberal institutionalism are reflected in Iran's practical nuclear policy and what impact these two theories may have on the future nuclear strategy of the Iranian leadership.

Key words: theory of international relations, neorealism, neoliberal institutionalism, Iran's nuclear policy, JCPOA, NPT regime, IAEA.

Література:

1. Бакланов А.А. Современные теоретические подходы к изучению процессов ядерного распространения. *Вестник Московского университета*. 2009. № 2. С. 147–163.
2. Waltz K.N. The Spread of Nuclear Weapons: More May Better. *Adelphi Papers*. Number 171. London : International Institute for Strategic Studies, 1981. URL: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> (access date: 25.10.2020).
3. Waltz K.N. Why Iran Should Get the Bomb. *Foreign Affairs*. 2012. July/August. Vol. 91. № 4. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2012-06-15/why-iran-should-get-bomb> (access date: 25.10.2020).
4. Keohane R.O. International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory. Nashville : Westview Press, 1989. 270 p.
5. Smith R.K. Explaining the Non-Proliferation Regime: Anomalies for Contemporary International Relations Theory. *International Organization*. 1987. Vol. 41. № 2. P. 253–281.
6. Чебан О.Я. Причины підписання Женевської ядерної угоди з Іраном у листопаді 2013 р.: теоретичний аспект. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2014. Том 19. Вип. 2 (21). С. 104–113.
7. Ali J. Chemical Weapons and Iran-Iraq War: A Case Study in Non-Compliance. *The Nonproliferation Review*. Spring 2001. Vol. 8. Issue 1. P. 43–58. DOI: <https://doi.org/10.1080/10736700108436837>
8. Wilkin S. Iran considered nuclear weapons during 1980s Iraq war, ex-president says. *Reuters*. 2015. Updated on: 29.10.2015. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-rafsanjaniidUSKCN0SN0E72015/1029> (access date: 25.10.2020).
9. Mahmoud S.S. Legacy of Iran-Iraq War still reverberates 40 years later. *Aljazeera*. 2020. Updated on: 22.09.2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/22/legacy-of-iran-iraq-war-still-reverberates-40-years-later> (access date: 25.10.2020).
10. U.S. Links to Saddam During Iran-Iraq War. *NPR*. 2005. Updated on: 22.09.2005. URL: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4859238> (access date: 25.10.2020).
11. Litwak R.S. The Soviet Union and the Iran-Iraq War. In: Karsh E. (eds) : The Iran-Iraq War. London : Palgrave Macmillan, 1989. P. 200–214. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-20050-4_13#citeas (access date: 25.10.2020).
12. Сажин В. Иран, ядерная сделка и атомная бомба. *Международная жизнь*. 2020. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/25176> (access date: 25.10.2020).
13. Mirhosseini S.M. Evolution of Dual Containment Policy (the Policy of Clinton's Administration – Clinton's Doctrine) in the Persian Gulf. *Sociology and Anthropology*. 2014. Vol. 2. № 3. P. 106–112.
14. Иран не отступит от своей ядерной программы, заявил Ахмадинежад. *Атоминфо*. 2011. URL: <http://www.atominfo.ru/news8/h0781.htm> (дата обращения: 25.10.2020).
15. Sherwell P. Bush setting America up for war with Iran. *The Telegraph*. 2007. Updated on: 16.09.2007. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1563293/Bush-setting-America-up-for-war-with-Iran.html> (access date: 25.10.2020).
16. Эксперты: Иран может создать атомную бомбу за месяц. *Интерфакс*. 2013. Дата обновления: 25.10.2013. URL: <https://www.interfax.ru/world/337119> (access date: 25.10.2020).
17. Gladstone R., Erbick T. Temporary Nuclear Deal with Iran Takes Effect. *The New York Times*. 2014. Updated on: 21.01.2014. URL: <https://www.nytimes.com/2014/01/21/world/middleeast/iran.html> (access date: 25.10.2020).
18. Joint Plan of Action Negotiated by E3+3 and Iran November 24, 2013, Geneva. URL: <http://pircenter.org/en/articles/1596-joint-plan-of-action-negotiated-by-e33-and-iran> (access date: 25.10.2020).
19. Lockie A. Inside the most embarrassing foreign policy failure of Obama's presidency – the Syrian 'red line'. *Business Insider*. 2018. Updated on: 4.06.2018. URL: <https://www.businessinsider.com/ben-rhodes-on-obamas-syrian-red-line-foreign-policy-failure-2018-6> (access date: 25.10.2020).
20. Engel P. Why Obama Didn't Enforce His Red Line in Syria. *Business Insider*. 2016. Updated on: 23.08.2016. URL: <https://www.businessinsider.com/obama-red-line-syria-iran-2016-8> (access date: 25.10.2020).
21. Iran's enriched uranium stockpile '10 times limit'. *BBC News*. 2020. Updated on: 5.09.2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-54033441> (access date: 25.10.2020).
22. IAEA: Iran Continues to Expand Stockpile of Enriched Uranium. *Voanews*. 2020. Updated on: 4.09.2020. URL: <https://www.voanews.com/middle-east/iaea-iran-continues-expand-stockpile-enriched-uranium> (access date: 25.10.2020).
23. US drone strike ordered by Trump kills top Iranian commander in Baghdad. *CNN News / Z. Cohen et al.* 2020. Updated on: 04.01.2020. URL: <https://edition.cnn.com/2020/01/02/middleeast/baghdad-airport-rockets/index.html> (access date: 25.10.2020).

24. Iran launches missiles at Iraq airbases hosting US and coalition troops. *The Guardian*. 2020. Updated on: 8.01.2020. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/08/suleimani-assassination-two-us-airbases-in-iraq-hit-by-missiles-in-retaliation> (access date: 25.10.2020).
25. IAEA: Iran Continues to Expand Stockpile of Enriched Uranium. *Voanews*. 2020. Updated on: 4.09.2020. URL: <https://www.voanews.com/middle-east/iaea-iran-continues-expand-stockpile-enriched-uranium> (access date: 25.10.2020).
26. Иран не пускает инспекторов МАГАТЭ в Парчин. *BBC News*. 2012. Дата обновления: 9.06.2012. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2012/06/120608_iran_iaea?МОВ (дата обращения: 25.10.2020).
27. Тарасов К.С. Теоретические подходы к проблеме распространения ядерного оружия. *Вестник МГИМО*. 2015. № 4 (43). С. 130–138.
28. Young O.R. International Cooperation. *Building Regimes for Natural Resources and the Environment*. Ithaca : Cornell University Press, 1989. 302 p.
29. Hellmann G., Wolf R. Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO September. *SecurityStudies*. 1993. Vol. 3. № 1. P. 3–43.
30. Мюллер Х., Шмидт А. Малоизвестная история ядерного разворота: почему государства отказываются от военных ядерных программ. *Индекс Безопасности*. 2012. Том 18. № 3–4 (102–103). С. 69–84.
31. Iran's Nuclear Program Timeline and History. *NTI*. Updated on: June 2020. URL: <https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (access date: 25.10.2020).
32. Castle S., Cowell A. Europe and U.S. Tighten Vise of Sanctions on Iran. *The New York Times*. 2012. Updated on: 23.01.2012. URL: <https://www.nytimes.com/2012/01/24/world/middleeast/iran-urged-to-negotiate-as-west-readies-new-sanctions.html> (access date: 25.10.2020).
33. Чебан О.Я. Ядерний вибір Ірану: теоретичний та міжнародно-політичний аспекти : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 210 с.
34. George L. Simpson Jr. Russian and Chinese Support for Tehran. *Iranian Reform and Stagnation*. *Middle East Quarterly*. Spring 2010. Vol. 17. № 2. P. 63–72.
35. Resolution 1929 (2010). Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010. *United Nations Security Council*. URL: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) (access date: 25.10.2020).
36. US faces European backlash against Iran sanctions. *The Guardian*. 2018. Updated on: 11.05.2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/11/europe-prepares-countermeasures-against-us-iran-sanctions> (access date: 25.10.2020).
37. Iran is Implementing Nuclear-related JCPOA Commitments, Director General Amano Tells IAEA Board. *IAEA*. 2018. Updated on: 5.03.2018. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-is-implementing-nuclear-related-jcpoa-commitments-director-general-amano-tells-iaea-board> (access date: 25.10.2020).
38. Свешникова Ю.В. Влияние иранских элит на ситуацию вокруг ядерной программы. *Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского*. 2013. № 2 (1). С. 253–260.
39. Политические течения в Иране – реформисты, принципиалисты и центристы. *ParsToday*. 2020. Дата обновления: 21.02.2020. URL: <https://parstoday.com/ru/radio/iran-i110290> (дата обращения: 25.10.2020).
40. В Иране прошли выборы: явка была низкой, а поддержка сторонников Хаменеи – высокой. *112.ua*. 2020. Дата обновления: 24.02.2020. URL: <https://112.ua/mir/v-irane-proshli-vybory-yavka-byla-nizkoj-a-podderzhka-storonnikov-hamenei-vysokoy-526716.html> (дата обращения: 25.10.2020).
41. Президентские выборы в Иране пройдут 18 июня 2021 года. *TASS*. 2020. Дата обновления: 24.08.2020. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9271907> (дата обращения: 25.10.2020).